

УДК 94(477)“1980/1991”

В. В. Михайлов

СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІМ. Т.Г. ШЕВЧЕНКА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ 1980-х – 1991 рр.

У статті на основі матеріалів державних обласних архівів та періодичних видань розглядається проблематика процесу національно-культурного відродження в Південній Україні др. пол. 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст.. Розкрито інституційні засади та напрями діяльності Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка у зазначений період. Визначено місце і роль осередків Товариства Південної України у процесі розбудови незалежної держави в період краху радянської системи напр. 1980-х – 1991 рр..

Ключові слова: опозиційний рух, статус української мови, національна ідентичність, Товариство української мови ім. Т.Г. Шевченка, Південна Україна.

Рідна мова, культура та історія є головними складовими формування національної ідентичності. Саме вони формують відчуття гідності, єдності і спорідненості серед українців. Доба перебудови в СРСР, з її процесами “демократизації” та “гласності”, відкрила шлях до національного відродження України. Важливим аспектом українського ренесансу була велика та багатогранна просвітницька діяльність, яку протиставляли процесу русифікації перші неформальні громадські організації. Провідне місце серед них безумовно належить Товариству української мови (ТУМ) ім. Т. Г. Шевченка. Гасло боротьби за права української мови швидко набуло суспільно-політичного змісту та використовувалося як засіб боротьби проти тоталітарного комуністичного режиму.

Процес створення та діяльність ТУМ ім. Т. Г. Шевченка в роки перебудови знайшов своє відображення в новітній українській історіографії. Зокрема, етапи становлення і розвитку Товариства проаналізовано в праці “Нарис історії “Просвіти” [1]. У збірнику “Просвіта”: історія та сучасність (1868–1998)” [2] розглянуто історію відродження Київської обласної організації, її діяльність в умовах перебудови та незалежності. Функціонування осередків ТУМ ім. Т. Г. Шевченка в регіонах України висвітлено фрагментарно. Серед досліджень даного напрямку слід відзначити монографії В. Білецького [3], Б. Савчука [4] та Б. Степанишина [5]. Останнім часом з’явилися перші дослідження функціонування осередків ТУМ ім. Т. Г. Шевченка в Південній Україні. Процес виникнення ТУМ в Севастополі розглянуто в праці А. Данілова “Чорноморський флот: біля джерел відродження” [6]. Історії Товариства в Запоріжжі присвячено окремий розділ монографії Ф. Турченка [7].

Джерельною базою наукової статті виступають фонди державних архівів Одеської, Миколаївської та Запорізької областей, документи з приватних архівів керівників регіональних осередків ТУМ ім. Т. Г. Шевченка і матеріали регіональної преси Півдня України.

Враховуючи не вирішені раніше частини загальної проблеми, завдання публікації полягають у визначенні регіональних особливостей діяльності ТУМ ім. Т. Г. Шевченка у розгортанні процесів національно-культурного відродження на Півдні України напр. 1980-х – 1991 рр., зокрема, у розширенні сфери вжитку української мови, утвердженні національної свідомості, пропаганді культурних та історичних цінностей українського народу.

З другої половини 1980-х років починається процес організаційного згуртування шанувальників рідної мови, в наслідок чого утворюється низка громадських об’єднань у різних регіонах республіки. 11-12 лютого 1989 р. у Києві в республіканському Будинку кінематографістів проходила установча конференція ТУМ ім. Т. Г. Шевченка. Якщо на початку 1989 р. Товариство нараховувало у своїх лавах до 70 тис. осіб, то вже в червні цього ж року – 200 тис. [8, с. 260].

Після роботи Всеукраїнської конференції у Києві, осередки товариства починають виникати в усіх регіонах України. Вже 22 березня 1989 р. відбулися установчі збори Миколаївської міської організації ТУМ ім. Т. Г. Шевченка. Обрано правління, до якого увійшли письменник В. Бойченко (голова), інженер В. Сліпець (заступник голови), агроном Ф. Грозов (секретар) [9, с. 4].

Установча конференція Миколаївського обласного товариства проходила 19 травня 1990 року в Палаці культури та техніки ВО “Чорноморський суднобудівний завод”. На збори прибули 92 делегати з Миколаєва, Первомайська, Снігурівки, Єланця, Врадіївки, Очакова, Нової Одеси, Нового Бугу, Вознесенська, а також численні гості. На конференції ухвалено Статут обласної організації ТУМ та обрано голову організації – В. П. Бойченка [10, с. 3]. Представники товариства прийняли резолюцію про недоцільність запровадження ще однієї офіційної мови, окрім української. Конкретну програму дій розгорнув перед членами новоствореної організації заступник голови Миколаївського відділу ТУМ В.П. Сліпець. Передусім, він закликав засоби масової інформації, контрольовані партійними органами, забезпечити агітаційно-пропагандистську підтримку “Закону про мови в УРСР”.

В місті Южноукраїнську було засновано Товариство української мови “Гамалія”, яке влада реєструвала протягом 1988 р. Тоді, Южноукраїнськ був одним із найдемократичніших міст області, бо коли вирішували, що ставити – пам’ятник В. Леніну чи Т. Шевченку, перевагу віддали останньому. Діючими членами товариства “Гамалія” були Ю. Діденко, О. Третяк, Г. Культа, О. Ципляк, Г. Житнюк та ін. [11].

Під впливом виникнення ТУМ ім. Т. Г. Шевченка в ряді областей України, представники інтелігенції вирішили створити таке ж товариство в Одесі. Установчі збори відбулися 15 жовтня 1988 р. в міській бібліотеці № 10 на Пересипу за присутності понад 40 чоловік. Організатором товариства була завідувача

бібліотекою № 10 Н. Білінська [12, с. 49]. Товариство об'єднало вчителів, літераторів, журналістів, працівників науки і культури, різних за віком та національністю і вже наприкінці 1988 р. нараховувало близько ста чоловік. Метою організації було відродження рідної мови, культури, звичаїв, відчуття національної гідності тощо [13, с. 1].

Існування українського культурно-просвітницького товариства в Одесі викликало стурбованість компартійної влади. Незважаючи на перебудову, почався тиск, погрози по телефону активним діячам ТУМ. Звичайно, поширився страх і серед рядових членів товариства. Виникли суперечки, яким шляхом йти далі, яку роботу проводити: чи тільки культурологічну чи й не цуратись політичної; чи брати участь в мітингах, пікетуваннях тощо. На цьому ґрунті почалися чвари особистого характеру. Під час засідання членів товариства у листопаді 1988 р., звинуватили Н. Білінську у відсутності українського патріотизму, внаслідок чого в організації стався розкол: з неї вийшли Н. Білінська та Ф. Нарійчук разом із своїми прибічниками. Решта членів Товариства української мови "Південна громада" обрала головою В. Грошка. Так виникли дві організації ТУМ в Одесі.

Місцева влада відмовила в наданні товариству приміщення, тому збори часто проводили під відкритим небом. Тим не менш робота продовжувалась: проводились вечори, конференції, виступи творчих гуртків тощо. Н. Білінська організувала фольклорний колектив, який виступав в дні українських народних свят. Незабаром Ф. Нарійчук заснував товариство "Лелека", яке восени 1990 р. на Першій крайовій конференції було зареєстровано як одеську крайову організацію ТУМ ім. Т.Г. Шевченка [12, с. 50].

13 січня 1989 р. в Будинку політосвіти м. Запоріжжя відбулися установчі збори обласного ТУМ ім. Т. Г. Шевченка. Учасники зборів – вчителі, творча інтелігенція, письменники, журналісти та інші – обрала головою товариства декана філологічного факультету Запорізького державного інституту проф. В. А. Чабаненка [7, с. 141-142].

Установчі збори Мелітопольського міськрайонного об'єднання Товариства української мови і культури (ТУМіК) відбулися 25 квітня 1989 року [14]. До керівництва ТУМіК, організованого при редакції міської газети "Серп і молот", був покликаний доцент місцевого педагогічного інституту В. Гудзь. Міськрайонне об'єднання нараховувало 9 осередків у Мелітополі і районі – всього понад 100 чол.. Серед перших активістів Мелітопольського ТУМіК були журналіст С. Ткаченко, поети В. Кулішова, О. Гончаренко, вчителі Т. Дроздинська, Т. Чорненька, М. Семенченко, лікар В. Ринковенко, вчений-біолог В. Бленда, викладач педінституту М. Дуденко, робітник П. Гороховський та ін. [15].

У селі Костянтинівці Мелітопольського району осередок товариства очолила вчителька української мови Т. Чорненька, у с. Терпіння – вчитель трудового навчання В. Федоренко, у Мелітопольському педагогічному інституті – викладач М. Ярошенко, на заводі "Автокольорлит" – фотограф Ф. Чуб, на заводі "Побутмаш" – слюсар В. Пітерський.

На початку 1989 р., готуючись до відзначення чергових роковин перепоховання Кобзаря із Санкт-Петербурга на Чернечій горі, біля Канева, невеличка група українських патріотів вирішила утворити Севастопольське Товариство української мови імені Т. Г. Шевченка. Ініціаторами створення цієї організації стали капітан-лейтенант М. Гук, мічман запасу Б. Єналь, підполковник запасу І. Шевченко. 22 травня 1989 р. у будинку Севастопольського товариства "Знання" було проведено установчу конференцію ТУМ імені Т. Г. Шевченка. Першим головою Севастопольського Товариства обрала капітан-лейтенанта М. Гука, секретаря багатотиражної газети "Вымпел" учбового загону Чорноморського флоту імені адмірала Ф. Октябрського, його заступником став А. Данилов [6, с. 17-22].

Ініціатива Севастопольських просвітян була підхоплена українськими патріотами інших міст Криму. 29 жовтня 1989 року в Сімферополі була проведена установча конференція Кримської обласної організації ТУМ ім. Т. Шевченка. На зборах окреслено завдання діяльності організації та прийнято Статут. Мета товариства полягала у розвитку національної самосвідомості, рідної української культури та мови. Головою обрано Д. Кононенка [16].

Основними "мовними" проблемами, що постали перед активістами ТУМ ім. Т. Г. Шевченка були утвердження статусу мови як державної, формування україномовного простору, державне та громадське піклування про розвиток мови.

Голова Миколаївської обласної організації ТУМ В. Бойченко у зверненні до Президії ВР УРСР зазначав, що "...українська мова повинна стати на території УРСР мовою спілкування всіх громадян республіки, представників всіх національних меншостей, які проживають в УРСР" [17, арк. 1-3].

Боротьба за прийняття "Закону про мови" набула загальноукраїнського характеру, хоча і зустрічала сильний супротив партійного апарату. Протидія з боку влади особливо посилилася з початком збору підписів за утвердження української мови як державної. Члени Одеського ТУМ збирали підписи на вулицях, в бібліотеках та школах міста. Вчитель української мови та літератури СШ № 39 м. Одеси, М. Перегінчук був одним з перших, хто підтримав цю акцію. Вчителі, практично не відмовлялись від збору підписів. Однак, директори шкіл негайно донесли в партійні органи і райвно, що М. Перегінчук проводить антирадянську роботу. Директори наказали вчителям не пускати М. Перегінчука на поріг школи, а до завідуючої Жовтневого райвно м. Одеси Танкеєвої звернулись зі скаргою. Проте, ознайомившись зі статутом організації, газетними матеріалами, повідомленнями про діяльність ТУМ, чиновниця піддала критиці директорів шкіл за безпідставність звинувачень на адресу М. Перегінчука [12, с. 51].

"Південна громада" об'єднувала у своєму складі представників наукової та творчої інтелігенції, журналістів, службовців, робітників. Всього близько 200 осіб. Очолив товариство журналіст В. Грошко. Крім Одеси, осередки товариства створені в Ізмаїлі, Овідіюполі, Котовську та Балті. Збиралися "громадівці" двічі на місяць в українському музично-драматичному театрі м. Одеси. Засідання починалися з огляду радянської

та зарубіжної преси. Увага зверталася на все, що стосувалося україністики. “Південна громада” тісно співпрацювала з іншими неформальними товариствами, проводили спільні заходи з “екологами” та об’єднанням “Меморіал” [18, с. 3-4].

Доволі продуктивною для ТУМ “Південна громада” стала перша половина 1990 р.. Товариством за сприяння львівських самодіяльних колективів, були організовані виступи народних театрів – вертепів. В березні проведено обласну вчительську конференцію з питань запровадження “Закону про мови” в УРСР та про державність української мови; організовано виставки українського образотворчого мистецтва професійних художників. Активісти “Південної громади” доклали чимало зусиль для вшанування пам’яті Кобзаря. Традиційними стали лекції-дискусії на чолі з науковцями одеських вузів з питань української мови, культури та історії. “Громадівці” стали одними з ініціаторів благодійних виступів в Одесі і районах області представників Київського інституту фольклору і етнографії АН УРСР, кошти від яких стали першим внеском для спорудження в Одесі майбутнього пам’ятника Чорноморському козацькому війську [19, арк. 80-83].

“Південна громада” продовжувала діяльність по відродженню української мови, національних традицій та культури. Серед перспективних напрямів роботи організації найважливішими стали питання відродження музею “Степова Україна”, перекладення назв вулиць Одеси українською мовою, створення українського кіно-культурного центру, збільшення кількості україномовних шкіл та дитсадків, співпраця з іншими організаціями наукового та національно-культурного спрямування тощо [20, с. 2; 21, с. 4].

Одним з перших масових культурно-просвітницьких заходів організованих “тумівцями” стало святкування 175-річного ювілею від дня народження Т.Г. Шевченка. Для вшанування пам’яті Кобзаря ТУМ пропонував проводити усі культурологічні заходи в парку і на проспекті ім. Т. Г. Шевченка виключно українською мовою [22, с. 4]. Активісти товариства брали участь у зустрічах з місцевими поетами, в конференціях, екскурсіях, тематичних вечорах, конкурсах на кращий малюнок за творами Кобзаря та ін. [23, арк. 96-97].

Питання статусу української мови залежало від розв’язання низки дотичних проблем. Так, на Миколаївщині тираж російськомовної газети “Южная Правда” становив 240 тис. примірників, тоді як український аналог “Південна Правда” складав лише 14 тис.. За 1989 рік в Миколаєві з’явилося 5 нових газет, і всі вони на російській мові [17, арк. 10-11]. За таких обставин керівництво ТУМ пропонувало: збільшити україномовні тиражі періодики, видавати українською мовою наукові журнали та твори світової класики, започаткувати літературно-мистецький, краєзнавчі, історичні газети і журнали на Півдні України.

При Миколаївському міському товаристві розпочала роботу редколегія газети “Рідне слово”. Стіннівка вивішувалася біля приміщення міського поштового відділення. У виданні висвітлювалися проблеми відродження української культури на Миколаївщині, проблеми вітчизняної освіти та історії [24, с. 4]. Газета була добре ілюстрована та привертала увагу людей. Випущено кілька номерів, після чого стіннівку заборонили вивішувати.

Особливо занедбаним мовне питання постало в Криму, як одному з найбільш зрусифікованих регіонів України. Голова Кримського обласного відділення Спілки письменників України того часу, Д. Кононенко констатував: “Крим багатонаціональний і кожній нації тут є місце для розвитку. Але 760 тис. українців не мають в Криму жодної української школи. Немає жодної української газети...Український театр немає національного репертуару, його перетворюють в російську оперетку...” [25].

Великого розголосу у той час набула стаття М. Гука “Корни питають крону” в газеті “Слава Севастополя” [26, с. 3]. У публікації автор вперше порушив питання про вивчення й впровадження української мови у повсякденне життя севастопольців.

У 1990 році “тумівці” – лікар Л. Амелькович та капітан-лейтенант І. Тенюх були висунуті товариством і обрані севастопольцями депутатами міської Ради, в якій ініціювали створення депутатської групи “Україна”. І. Тенюх став першим народним обранцем у Севастополі, який на сесіях виступав українською мовою.

Самовіддана праця українських патріотів Криму дозволила заснувати народний український хор, яким керував диригент В. Ковальчук. Активісти ТУМ на міському рівні організували драматичний гурток, який поставив спектаклі: “Лісова пісня” Лесі Українки та “Вертеп”, проводили у школах і на підприємствах міста літературні та музичні вечори і концерти, присвячені творчості Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Грушевського. Через деякий час за допомогою ТУМ ім. Т. Г. Шевченка на весь голос заявив про себе дитячий фольклорний ансамбль “Веснянка” під керівництвом Т. Петрикової.

В листопаді 1990 р. в Севастополі відбулося відкриття на базі школи-інтернату № 1 на вул. Годлевського недільної української школи [6, с.23-27]. Але вже через три заняття місцева влада заборонила українську школу. Півроку вона діяла на квартирі Б. Процак, півроку – на квартирі С. Заторської, деякий час існувала на базі школи № 44. “Дрейфування” недільної української школи в Севастополі – це яскраве свідчення “ставлення” місцевої влади до відродження української духовності серед севастопольців.

Великою подією національного відродження Севастополя став вихід у січні 1991 р. самвидавом першого і, як з’ясувалося, єдиного номера газети СТУМ імені Т.Шевченка під назвою “Промінь”.

Одним із важливих напрямків роботи Кримського обласного ТУМ (м. Сімферополь) стала співпраця з навчальними закладами. За ініціативи голови товариства А. Петрової почали відкривати україномовні класи. Перший з таких класів, що складався з 13-х учнів був відкритий у загальноосвітній школі № 33. Згодом національні класи були відкриті у ЗОШ № 10 та № 29 м. Сімферополя [27]. В названих школах активну роботу проводили члени ТУМ – вчителі-україністи В. Коваленко, Т. Захарова, О. Смаль. Значну допомогу школам надавав О. Польченко [28].

Товариство спиралося на широку підтримку викладачів філологічного факультету Сімферопольського державного інституту: П. Киричка, Г. Богуцької, О. Губаря, К. Саливон, В. Власенко, Г. Пашківської, М.

Вишняка та інших. Всю свою культурно-просвітницьку діяльність Кримське ТУМ, а також його місцеві організації, поєднувало з відстоюванням української державності [29, с. 285].

Відроджувати доводилось не лише мову. Занедбаніми були національна історія та культурні традиції Миколаївщини. Замість української історії була імперська історія “завоевання юга России”. Південноукраїнські міста, села, вулиці тощо носили імена російських та радянських діячів, що увійшли в історію України як кати. Активісти ТУМ неодноразово виступали із зверненнями до місцевих та центральних партійних органів влади щодо повернення населеним пунктам історичних назв: Первомайськ – Богопіль (Бог – давня назва р. П. Буг), Вознесенськ – Соколи, Южноукраїнськ – Гард (давня козацька назва), Кам’янка – Анчекрак (татарське поселення до завоювання Російської імперії), Арбузинка – Гарбузинка та інші [17, арк. 12-13]. На карті обласного центру м. Миколаєва 33 вулиці носили імена діячів російської культури і лише 6 належали до представників української історії. З цього приводу першому секретареві міському КПУ Матвееву В.І. надіслано план-проект про перейменування вулиць Миколаєва. Пропонувалося увіковічнити імена корифеїв українського мистецтва, які зробили внесок у розвиток культури Миколаївщини: Панаса Саксаганського, Марії Заньковецької, Іван Карпенко-Карого, Миколи та Марії Садовських [30, арк. 4].

Визначна подія сталася 6 грудня 1989 р. в приміщенні Спілки письменників України на черговому засіданні ТУМ ім. Т.Г. Шевченка міста Миколаєва. Вперше за останні десятиріччя піднято синьо-жовтий національний прапор, освячений на могилах січових стрільців. Цей “прапор-символ” став надією для прихильників організації на краще майбутнє, на демократичне, економічно розвинуте, національне суспільство [31, с. 2].

В зрусифікованому Запоріжжі майже повністю викоренено українську мову, як з офіційного використання так і повсякденного спілкування. Тодішній завідувач міським відділом народної освіти М. Фролов був змушений визнати, що у Запоріжжі станом на 1987 рік існувала тільки одна україномовна школа (ЗОШ № 31) [32, с. 3].

9 березня 1990 р. відбулася перша звітно-виборча конференція обласної організації ТУМ ім. Т.Г. Шевченка, в якій прийняло участь 239 делегатів від міст Бердянська, Мелітополя, Енергодару, Василівського, Гуляйпільського, Запорізького, Оріхівського, Чернігівського та ін. районів області [33, арк. 6-8]. Протягом свого існування Товариство щосуботи проводило засідання обласного і міського осередків, на які збиралися люди різних професій, різного віку, соціального стану. Організація надавала перевагу секційній роботі – одні займалися питаннями науки, інші – культури, мистецтва, освіти. Також слід зазначити, що ТУМ взяло участь у зборі коштів на спорудження пам’ятника Т. Шевченку.

22 вересня 1990 р. за ініціатииви Запорізького ТУМ, на пл. Фестивальній відбувся мітинг. Під час свого вступу доцент ЗДІ Ю. О. Гапон зазначив, що з прийняттям Декларації про державний суверенітет здійснилася давня мрія українського народу. На мітингу були присутні поважні гості – проф. Альбертського університету, поет Яр Славутич (Канада) та проф. з Сан-Дієго Галина Кітаста (США) [34, с. 1].

Запорізьке Товариство налагодило контакти з національно-культурними організаціями Західної України, зокрема з “Товариством Лева”. Члени ТУМ взяли участь у святкуванні Дня Злуки, коли від Києва до Львова був утворений живий ланцюг єднання [35, с. 2].

Восени 1990 р. силами Запорізького ТУМ створено самодіяльний народний хор “Запорозькі козаки”. Творчий колектив став важливим інструментом національного відродження в регіоні і далеко за його межами. Свідченням цього є концерт хору в Тернополі, що з великим успіхом проходив в березні 1991р.. Колектив став лауреатом кількох обласних і всеукраїнських конкурсів, зажив гучної слави по всій Україні, а його керівник П. Степкін, отримав звання заслуженого діяча мистецтв [7, с. 152].

Якщо проаналізувати звіт Мелітопольського міськрайонного товариства української мови за травень 1989 – лютий 1990 рр., то в роботі організації виявимо значну питому вагу саме політичних акцій, які були невіддільними від власне просвітницької роботи. Так, представники Мелітопольського ТУМіК за цей період взяли участь у 4-х мітингах Народного руху України (НРУ) в Києві, готували і проводили мітинг 1 жовтня в Мелітополі, взяли участь в 5 дискусіях у міському політичному клубі “Діалог” з питань виборчого і мовного законодавства, відносин власності, національної політики, поточної політичної ситуації в місті і країні. Членами секції інформації і гласності ТУМ за цей час було проведено близько 50 лекцій в установах і на підприємствах, 36 виступів у пресі та 3 – по міському радіо. Випущено 2 номери стінної газети “Вересень”, по 1-му номеру газет “В сім’ї вольній, новій...” та “Рідне слово”. На вимогу членів ТУМіК та ін. організацій, вулиці Жданова надано ім’я місцевого письменника Павла Ловецького. Результативною була культурно-просвітницька діяльність мелітопольської ТУМіК [36].

Як повідомлялося в часописі Мелітопольського ТУМіК “В сім’ї вольній, новій...”, у березні 1990 року в місті Мелітополі, в міському Палаці культури імені Т. Г. Шевченка Товариство провело вечір під гаслом: “Уклін тобі, Кобзарю!”, присвячений 175-й річниці від дня народження великого Кобзаря [37, с. 1]. Школи міста і району в цей вечір показали багату і цікаву виставку рукоділля. Самодіяльні художні колективи: хор Мелітопольського інституту механізації сільського господарства і ансамбль бандуристів “Джерела” під керівництвом З. Кривошеї дали цікавий концерт.

Продовжуючи вшановувати пам’ять Т. Г. Шевченка, 9 березня 1991 р. за ініціатиивою Мелітопольського ТУМіК, в центральному міському парку відбувся мітинг з нагоди дня народження Кобзаря. Зібралось близько п’ятдесяти чоловік, майоріли жовто-блакитні прапори. На мітингу виступили народний депутат Л. Білий, активісти національно-демократичних формувань – В. Гудзь, М. Дуденко, Я. Жуковський та поет Гончаренко [38, с. 5].

Напрочуд активною і результативною була робота секції екології Мелітопольського ТУМіК ім. Т. Г. Шевченка під керівництвом – викладача МДПІ М. Дуденка. Члени секції провели екологічний захід

“Зелений міст”, організували поїздку гостей зі Львова на острів Хортиця, навесні возили зелену продукцію із Криму у регіони, вражені Чорнобилем, влаштовували аукціони для збору коштів на допомогу ліквідаторам чорнобильської аварії, мобілізували просвітян і школярів на екологічні суботники на пустирі біля 7-ї школи, на берегах р. Молочної, у лісопарку. Організатор екологічного руху М. Дуденко віднаходив кошти на друк листівок та плакатів з екологічної та політичної тематики аж поки не був звільнений з роботи [39].

Національно-патріотичні товариства стали ініціаторами проведення грандіозного історико-культурного заходу – святкування 500-річчя утворення українського козацтва, яке відбулося на початку серпня 1990 р. у Запоріжжі та інших містах Подніпров'я.

НРУ і ТУМ ім. Т. Шевченка під головуванням І. Драча провели першого дня у Нікополі науково-практичну конференцію “500-річчя заснування Запорозької Січі і сучасність”. На другий день священики Української автокефальної церкви на могилі Івана Сірка відслужили панахиду. На третій день відбувся січовий похід до Хортиці – серця Запорозької Січі, – в якому взяло участь 50 тисяч гостей. Представники всіх українських земель вклонилися козацькій славі [40, с. 80]. На мітингу 4 серпня біля могили Івана Сірка більшість виступаючих зверталися до “ідеї незалежності України”. Так, Д. Павличко у своєму виступі наголосив: “Без зброї можна вибороти Україну” [41, с. 44].

Запам'яталися два епізоди, які затьмарюють спогади про свято. Перший – коли комуністи від м. Нікополя до могили І. Сірка на кожному стовпі встановили прапори УРСР та СРСР. Оскільки ця символіка не мала ніякого стосунку до історії Запорозького козацтва, а тим паче до свята, ті прапори почали знімати хлопці з колони, яка йшла маршем з Нікополя. Звісно, замість червоних прапорів були встановлені синьо-жовті. Через годину-дві вже не було жодного комуністичного прапора. Комуністичні писаки в своїй пресі повідомляли, нібито зняті прапори топтали ногами і шматували. Це було продуктом їхньої хворобливої уяви. Та найганебнішою була акція нікопольських лєнінців, коли вони полили дорогу від Кургану Пам'яті і до Капулівки смолою. Але люди йшли тією дорогою під палючим південним сонцем і свято не вдалося зірвати [42, с. 383-384].

Святкування 500-річчя козацтва стало важливим консолідуючим фактором Сходу і Заходу й також набуло політичного характеру. Період функціонування козацтва став розглядатися як “золота доба” власної історії, що сприяло формуванню національної ідентичності, прищеплювало сучасному поколінню гордість за своїх предків.

З 10 по 18 серпня 1991 р. в Запоріжжі відбувся другий Всеукраїнський фестиваль “Червона Рута”. Вплив пісенного конкурсу на консолідацію суспільства був величезний, що сприяло формуванню україномовного простору. Про настрої слухачів фестивалю яскраво свідчать спогади співака А. Сердюка, який виконав знамениту згодом пісню під красномовною назвою “Вставай, Україно!": “Коли я співав на стадіоні “Металург”, таке піднесення було! Люди раділи, як діти, сміялися, обнімалися, бігали й танцювали... Дехто прийшов з жовто-блакитними прапорами, а вони були тоді заборонені. Міліція споглядала на все це, але не втручалася” [7, с. 153].

Отже, важливими практичними результатами діяльності осередків ТУМ імені Т. Г. Шевченка в Південній Україні стали відкриття україномовних класів, видавництво друкованих “самвидавних” газет, заснування художніх творчих колективів національної спрямованості, проведення культурно-масових заходів – концертів, творчих вечорів, художніх виставок тощо. Культурно-просвітницькі заходи спрямовувались на пропаганду окремішності українського історичного процесу і відігравали важливу роль у пробудженні національної свідомості.

Аналіз діяльності ТУМ ім. Т. Г. Шевченка на Півдні України напр. 1980-х – 1991 рр., показав, що рух за відродження української мови та культури мав значні регіональні відмінності. Високий рівень національної свідомості на Заході України спричинив потужну підтримку широкими верствами населення питання відновлення української мови. Навпаки на Півдні спостерігався спротив або індиферентне відношення російськомовного населення поширенню вжитку української мови.

Тематика патріотичних національно-визвольних рухів, що стояла на порядку денному на Заході України, як виявилось не відповідала зрусифікованому у своїй переважній масі, населенню Півдня. Тому місцеві осередки ТУМ ім. Т. Г. Шевченка у своїй просвітницькій діяльності звертались до історії запорізького козацтва, що стало ілюстрацією “золотої доби” національного державотворення та популяризували постать Т. Г. Шевченка як символ духовної та культурної єдності українців.

Джерела та література

1. Іваничук Р. Нарис історії “Просвіти”. Ч.1 / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник. – Львів-Краків-Париж: Просвіта. – 1993. – 232 с.
2. “Просвіта”: історія та сучасність (1868–1998): Зб. матеріалів та документів, присвячених 130-річчю ВУТ “Просвіта” ім. Т. Шевченка / [упоряд. В. Германа]. – К.: Вид. центр “Просвіта”, Видавництво “Веселка”, 1998. – 488 с.
3. Білецький В. Ми йдемо! Нариси з історії Донецького обласного Товариства української мови ім. Т.Г. Шевченка – першої масової національно-демократичної громадської організації Донеччини. – Донецьк: Український культурний центр, 1998. – 224 с.
4. Савчук Б. Волинська “Просвіта” / Б. Савчук. – Рівне: Ліста, 1996. – 149 с.
5. Степанишин Б. Четвертий ренесанс України: вислід боротьби “Просвіти” та НРУ за національне відродження 1988-1998 рр.: Публіцистика. Вибране / Б. Степанишин. – Рівне, 1999. – 236 с.
6. Данилов А. Український флот: біля джерел відродження / А. Данилов. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2001. – 340 с.
7. Турченко Ф. Г. Запоріжжя на шляху до себе... (Минуле і сучасність в документах та свідченнях учасників подій) / Ф. Г. Турченко. – Запоріжжя: Просвіта, 2009. – 368с.

8. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні середини 50-х – початку 1990-х років / А. М. Русначенко. – К.: Вид-во О. Теліги, 1998. – 720 с.
9. Грозов Ф. “Ну щоб, здавалося, слова...”: історичний нарис-спогад / Ф. Грозов. – Миколаїв, 1997. – 235 с.
10. Степаненко Ю. Установча конференція // Південна Правда. – 1990. – 7 червня.
11. Шипотілова О. П. Історія Руху. Громадсько-політична діяльність Народного Руху України на Миколаївщині (1989-1996 рр.) // Український Південь. – № 22 – С. 6-7.
12. Ярещенко О. Т. Одеська “Просвіта”: історія, сучасність: історико-популярний нарис / О. Т. Ярещенко. – Одеса: Маяк, 1998. – 112 с.
13. Одеса: товариство мови // Культура і життя. – 1989. – 8 січня.
14. Установчі збори міськрайоб'єднання Мелітопольського Товариства української мови і культури ім. Т.Г. Шевченка / Протокол № 1 // Архів В. Гудзя.
15. Звіт Мелітопольського міськрайонного відділення Товариства української мови і ім. Т.Г. Шевченка за травень 1989 р. – лютий 1990 р. // Архів В. Гудзя.
16. Протокол установчої конференції Кримської обласної організації ТУМ ім. Т. Шевченка // Архів А.В. Петрової.
17. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. Р-5913. – Оп.1. – Спр.4.
18. Вільчинський О. У наших сусідів. Південна громада // Чорноморія. – 1989. – № 1.
19. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. П-11. – Оп.152. – Спр.68.
20. Кракалія Р. Дружно – вперед // Чорноморська комуна. – 1991. – 10 липня.
21. Чумаченко В. Існування в Україні такого товариства – аномалія // Чорноморська комуна. – 1991. – 16 листопада.
22. Пора зробити перші кроки // Чорноморська комуна. – 1989. – 17 лютого.
23. ДАОО. – Ф. П-11. – Оп.152. – Спр.35.
24. Богун В. У товаристві імені Тараса Шевченка // Південна Правда. – 1989. – 2 грудня.
25. З виступу Д. Кононенка / Протокол установчої конференції Кримської обласної організації ТУМ ім. Т. Шевченка // Архів А. В. Петрової, колишньої голови Кримської “Просвіти” ім. Т.Г. Шевченка.
26. Гук М. Корни питають крону // Слава Севастополя. – 1989. – 11 юнія.
27. Спогади А.В. Петрової, колишньої голови Кримської “Просвіти” ім. Т.Г. Шевченка. Записано у 2011 // Архів автора.
28. Спогади Т. М. Захарової, колишнього голови Сімферопольської “Просвіти” ім. Т. Г. Шевченка / Записано у 2011 // Архів автора.
29. Вишняк М. Я. Шляхом утвердження: до історії Кримського Товариства української мови / М. Я. Вишняк // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – т. 25. – Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім. – 2009. – С.284-288.
30. ДАМО. Ф. Р-5913. Оп.1. Спр. 5.
31. Гаврилишин І. Повернення історичної пам'яті // Чорноморія. – 1989. – № 2. – грудень.
32. Фролов Н., Котляренко Г. На это нужно время // Індустріальне Запорожжє. – 1989. – 19 вересня.
33. Державний архів Запорізької області. Ф. П-102. Оп. 38. Спр. 333.
34. Державну мову України у навчальні заклади // Запорізька правда. – 1990. – 25 вересня.
35. Шостак О. Запитання без відповіді // Запорізька Січ. – 1991. – 8 лютого.
36. Звіт Мелітопольського міськрайонного відділення Товариства української мови і ім. Т.Г. Шевченка за травень 1989 р. – лютий 1990 р. // Архів В. Гудзя.
37. Дуденко М. Уклін тобі, Кобзарю! // В сім'ї вольній, новій... Орган Мелітопольського міськрайонного товариства української мови ім. Т.Г.Шевченка (РУХ). – 1990. – № 2. – березень.
38. Бриченко А. Мелітополь на початку 90-х... / А. Бриченко. – Мелітополь-Черкаси. – 2011. – 57 с.
39. Спогади В. В. Гудзя, колошнього голови ТУМіК м. Мелітополя/ Написано 2012 р. // Архів автора.
40. Гончарук Г. Народний Рух України: Історія / Г. Гончарук. – Одеса: Астропринт, 1997. – 378 с.
41. Діденко Ю. І. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989-2002) / Ю. І. Діденко. – Одеса: Астропринт, 2006. – 176 с.
42. Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах / [упоряд. О. Шевченко]. – Київ: Ярославів вал, 2012. – 814 с.

Mihaylov V. V. The formation and activities T. Shevchenko Association of Ukrainian Language in the South of Ukraine in the late 1980s -1991.

In the article on the basis of the state regional archives and periodicals the problematic of process national and cultural renaissance in the southern Ukraine of the second half of the 80th - early 90 years of the twentieth century are considered. The institutional grounds and the activities Taras Shevchenko Association of Ukrainian Language of that period are revealed.

The place and role of cell Association of the Southern Ukraine in the process of the development of the independent state during the collapse of the Soviet system in the late 1980s -1991 are defined.

Key words: *opposition movement, status of Ukrainian language, national authentication, Taras Shevchenko association of Ukrainian Language, South Ukraine.*

Михайлов В. В. Становление и деятельность Общества украинского языка им. Т. Г. Шевченко на Юге Украины в конце 1980-х – 1991 гг.

В статье на основе материалов государственных областных архивов и периодических изданий рассматривается проблематика процесса национально-культурного возрождения Южной Украины вт. пол. 80-х – нач. 90-х гг. XX в. Раскрыты институционные принципы и направления деятельности Общества украинского языка им. Т. Г. Шевченко в указанный период. Определены место и роль филиалов общества на Юге Украины в процессе образования независимого государства в период краха советской системы в конце 1980-х – 1991 гг..

Ключевые слова: *оппозиционное движение, статус украинского языка, национальная идентичность, Общество украинского языка им. Т. Г. Шевченко, Южная Украина.*